

СЕКЦІЯ 3
ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

УДК 338.48-6:355.422(477.72-81)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2024-21-5>

Омельченко Н.В.,
кандидат географічних наук,
старший викладач кафедри географії та екології
Херсонський державний університет
nvomelchenko@ksu.ks.ua
ORCID: 0000-0002-8067-9433

Нападовська Г.Ю.,
асистент кафедри географії та екології
Херсонський державний університет
gnapadovska@ksu.ks.ua
ORCID: 0000-0003-0243-0453

**РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ НА ДЕОКУПОВАНИХ
ТЕРИТОРІЯХ: НА ПРИКЛАДІ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ ХЕРСОНЩИНИ**

У статті зазначається, що, незважаючи на виклики війни та пандемії, туристична активність в Україні не припиняється. Дослідження показують, що значна частина українців продовжує подорожувати країною. Помітним є існування нових трендів в українському туризмі, зокрема поява і розвиток військового туризму на деокупованих територіях. Цей вид туризму стає актуальним інструментом збереження історичної пам'яті та відновлення регіонів, що постраждали від збройного конфлікту. Аналізується досвід громадської спільки Visit Ukraine у формулюванні пропозицій туристичних маршрутів саме по деокупованих територіях.

Метою статті є аналіз потенціалу розвитку військового туризму на деокупованих територіях Херсонщини внаслідок російської агресії (на прикладі двох територіальних громад). Найбільш постраждали населені пункти з їх житловою забудовою, об'єктами інфраструктури, місцевим населенням з їхнім трагічним досвідом та новоутвореними белігеративними ландшафтами розглядаються з позиції розвитку і можливостей, а не занепаду. Поданий авторами перелік локацій для потенційних туристичних маршрутів Високопільською та Великоолександрівською громадами ґрунтується на детальному описі пошкоджень та руйнувань, який представлено Товариством дослідників України в Атласах умов та ресурсів довоєнного розвитку і повоєнної відбудови досліджуваних територіальних громад. Зазначено, що дослідження потенціалу розвитку туризму на територіях, постраждалих від збройних конфліктів, відкриває перспективи для відродження регіонів та збереження історичної пам'яті. Однак для реалізації таких ініціатив необхідний зважений підхід, який урахуватиме етичні аспекти та потреби місцевих громад. Зокрема, туристичні маршрути повинні бути організовані так, щоб не применшувати значення людських утрат і не перетворювати місця трагедії на розважальні об'єкти. Важливо залучати мешканців громад до розроблення та реалізації туристичних проєктів. Наголошено, що першочерговою умовою розвитку військового туризму на деокупованих територіях залишається безпекове питання.

Ключові слова: військовий туризм, деокуповані території, Херсонщина, туристичні маршрути, етичні аспекти туризму, безпека туризму.

Omelchenko N.V., Napadovska H.Yu. Development of military tourism in the deoccupied territories: on the example of the right bank of Kherson region

The article highlights that despite the challenges posed by war and pandemics, tourism in Ukraine continues. Research shows that a significant portion of Ukrainians continue to travel within the country. A notable trend in Ukrainian tourism is the emergence and development of military tourism in de-occupied territories. This type of tourism is becoming a relevant tool for preserving historical memory and rebuilding regions affected by armed conflict. The article analyzes the experience of the «Visit Ukraine» public association in proposing tourist routes specifically in de-occupied territories.

The goal of the article is to analyze the potential for developing military tourism in the de-occupied territories of Kherson region as a result of Russian aggression (using two territorial communities as examples). The most affected settlements, with their residential buildings, infrastructure, local population with their tragic experiences, and newly formed belligerent landscapes, are considered from the perspective of development and opportunities rather than decline. The authors provide a list of potential tourist locations in the Vysokopilska and Velykoaleksandrivka communities, based on a detailed description of the damage and destruction presented by the Ukrainian Research Society in the Atlases of Conditions and Resources for pre-war development and post-war reconstruction of the studied territorial communities. It is noted that studying the potential for developing tourism in areas affected by armed conflict opens up prospects for regional revival and preserving historical memory. However, the implementation of such initiatives requires a balanced approach that takes into account ethical aspects and the needs of local communities. In particular, tourist routes should be organized in a way that does not diminish the significance of human losses and does not turn places of tragedy into entertainment venues. It is important to involve community members in the development and implementation of tourism projects. The article emphasizes that the primary condition for the development of military tourism in de-occupied territories remains the issue of security.

Key words: military tourism, de-occupied territories, Kherson region, tourist routes, ethical aspects of tourism, tourism safety.

Постановка проблеми. Український туризм зазнав руйнівних ударів від пандемії та війни, але попри це подорожі залишаються популярними серед українців. За результатами онлайн-опитування щодо подорожей Україною під час війни, проведеного Державним агентством розвитку туризму України, майже 50% опитаних респондентів указали, що відвідували інші регіони України з туристичною метою з 24 лютого 2022 р. (Результати онлайн-опитування щодо подорожей Україною під час війни, 2022).

Сучасна війна на території України створила нові реалії для розвитку туристичної галузі, зокрема на територіях, пов'язаних із воєнними подіями та об'єктами. Сьогодні на місцях, де нещодавно точилися бої, формуються нові туристичні дестинації, зароджується перспектива розвитку військового туризму, що, з одного боку, може допомагати регіону, місту чи громаді, а з іншого – супроводжується низкою викликів та етичних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти військового, або мілітарного, туризму зустрічаються у дослідженнях таких зарубіжних науковців, як Д. Вентер, робота якого присвячена дослідженню потенціалу

військового туризму як інструменту збереження та популяризації військової спадщини Південної Африки (Venter, 2017), О. Зінкевич, Т. Подціборські, Р. Казмерчак, які детально проаналізували розвиток військового туризму в Північній та Північно-Східній Польщі (Zienkiewicz, Podciborski, & Kaźmierczak, 2021). Усебічно досліджував взаємозв'язок між туризмом і військовою сферою А. Уївер у роботі «Tourism and the military: Pleasure and the War Economy» (Weaver, 2011); учені М. Грусовський, К. Ноерес у своєму дослідженні акцентували увагу на інтересах цільової аудиторії у військовому туризмі (від використання військового обладнання до військово-історичних турів (Hrusovsky & Noeres, 2011)); Р. Звідженберг у праці «The Atomic City: Military Tourism and Urban Identity in Postwar Hiroshima» підкреслював суперечливий характер військового туризму (Zwigenberg, 2016). Феномен військового туризму був об'єктом пильної уваги і вітчизняних дослідників, зокрема Н. Барвінок (Барвінок, 2022), Г. Заваріки (Zavarika, 2022), Д. Каднічанського, М. Каднічанської (Каднічанський Д. & Каднічанська Н., 2020), В. Кушнар'ова (Кушнар'ов & Поліщук, 2016), М. Левченка (Левченко, 2021), М. Лушик

(Лущик, 2021), О. Любіцевої (Любіцева, 2008) та ін. Однак саме поняття «військовий туризм» досі залишається дискусійним серед фахівців, які пропонують різні його трактування.

Постановка завдання. Визначити ключові бар'єри та можливості для розвитку військового туризму на Правобережжі Херсонщини, зокрема на прикладі Високопільської та Великоолександрівської деокупованих територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військовий туризм, який ще називають воєнний туризм, мілітарі-туризм, бойовий туризм і зброярський туризм, – це різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з військовими та воєнними діями (Актуальні новини туризму, 2024). Ідея подорожувати місцями, де колись відбувалися військові дії, не нова. Уважається, що військовий туризм став поширюватися із середини XIX ст., коли батько сучасного туризму Томас Кук під час Громадянської війни у США організував екскурсії для британських туристів у місця воєнних дій між жителями півдня (Левченко, 2021). Однак масовий характер військовий туризм став набувати лише у наші дні. Одними з перших, хто почав розвивати цей вид туризму, були туроператори Франції, Німеччини, Чехії, Польщі та інших європейських держав (Скалій, 2003).

В Україні активний розвиток військового туризму пов'язаний переважно з історичним минулим, зокрема подіями Другої світової війни, але сучасна воєнна агресія росії надала новий імпульс цьому напрямку, розширюючи тематику та географію туристичних маршрутів.

Громадська спілка Visit Ukraine, яка сьогодні реалізовує пілотні туристичні маршрути по деокупованих територіях країни, є однією з компаній, яка своєю діяльністю сприяє відновленню туристичного потенціалу регіонів, відкриває унікальну можливість для відвідувачів безпосередньо ознайомитися з наслідками збройного конфлікту та поспілкуватися з місцевими мешканцями. Сьогодні супровід по деокупованих містах (с. Романівка, Буча, Ірпінь, Гостомель, Бородянка) здійснюється переважно для журналістів із метою створення власного контенту, так звані престури. Для іноземців пропонуються подібні маршрути включно з відвіданням зруйнованих селищ

Миколаївщини. Отримані кошти з таких турів перераховуються на відбудову України (Супровід деокупованими територіями, 2024).

Херсонська область була однією з перших, що зазнала масштабного вторгнення російських військ на початку повномасштабної війни в Україні. Російська армія, розпочавши вторгнення 24 лютого 2022 р., швидко захопила більшу частину Херсонської області включно з обласним центром, який перейшов під контроль окупантів на початку березня. Однак успішні наступальні дії збройних сил України в листопаді того ж року завершилися повним звільненням Правобережжя Херсонщини (Сили оборони України зайшли до Херсона, 2022).

Таким чином, унаслідок активних бойових дій, які супроводжувалися значними руйнуваннями, виникненням нових ландшафтних утворень (вибухи, випалювання, затоплення тощо) та створенням масштабних поховань, територія Херсонської області зазнала глибоких трансформацій (Херсонська обласна державна адміністрація, 2024). Ці зміни поряд із необхідністю вшанування пам'яті загиблих сформували унікальний історико-культурний контекст, який робить цей регіон перспективним для розвитку воєнного туризму.

Водночас розвиток такого виду туризму супроводжується низкою етичних, соціальних та економічних викликів, що вимагає більш диференційованого та специфічного підходу. Наприклад, місця бойових дій, історичні пам'ятки, пов'язані з війною, можуть приваблювати певну категорію туристів, водночас це може сприйматися як неповага до пам'яті загиблих та постраждалих. Тому розвиток військового туризму в межах певної території має відбуватися з урахуванням потреб і очікувань місцевого населення, аби уникнути негативних соціальних наслідків.

Херсонщина є перспективним напрямом у цьому контексті, але поки не розробленим переважно через безпекові питання. Випробування війною Херсонських деокупованих територіальних громад є трагічним досвідом, але водночас відкриває нові можливості для розвитку в туристичному аспекті. Ідея допомогти громадам «стати самозарадними, знайти свій власний, унікальний шлях туристичного розвитку», озвучена на I Національному

туристичному саміті, підкреслює важливість підтримки цих зусиль (Актуальні новини туризму, 2024).

Розглянемо можливі туристичні локації регіону на прикладі окремих деокупованих громад.

Високопільська територіальна громада (окупована з 10 березня по 4 жовтня 2022 р.). Через територію громади проходила лінія зіткнення з військами агресора, тому і територія, і населення громади зазнали суттєвих утрат – масштабні руйнування житла та інфраструктури, людські жертви. Імовірний туристичний маршрут пам'яті на території Високопільської територіальної громади може включати місця боїв – найбільш постраждали населені пункти:

– село Князівка (пошкоджено 340 об'єктів): майже повністю знищений або дуже пошкоджений житловий фонд села, зруйновано бібліотеку, дитячий садок, фельдшерсько-акушерський пункт;

– село Архангельське (проходила одна з ліній наступу окупантів): численні ураження житлових будинків, об'єктів комунальної, соціальної інфраструктури та промислового сектору. Зруйновані майже всі виробничі та обслуговуючі об'єкти ПАТ «Арселорміттал Берислав» – одного з провідних підприємств України з виробництва вапняку для будівельної галузі та металургійного виробництва. Пошкоджені Архангельська селищна бібліотека, Будинок культури, Архангельський професійний аграрний ліцей, ясла-садок, школа, Архангельська лікарська амбулаторія загальної практики сімейної медицини (Остапенко & Мальчикова, 2023);

– селище Високопілья (пошкоджено 201 об'єкт): зруйновано житлові будинки (у т. ч. багатоквартирні), пошкоджено чи повністю зруйновано 18 об'єктів соціальної сфери, зокрема Високопільський центр культури і дозвілля (архітектурна пам'ятка та бренд Високопілья, історична спадщина від німецьких колоністів (Суспільне, 2022)), Високопільська мистецька школа, центральна бібліотека, Високопільський краєзнавчий музей, заклади освіти різних рівнів. Зазнали значних уражень і такі важливі для розвитку та безпеки громади об'єкти, як Центр зайнятості, пожежна частина, Високопільське відділення поліції, автостанція;

– також села Потьомкине, Ольгине, Зарічне, Іванівка, Новопетрівка, Тополине, де

станом на 2023 р. зафіксовано найвищу концентрацію пошкоджень;

– воєнні ландшафти громади, представлені локальними ландшафтними комплексами опорних воєнних пунктів (мережа траншей, окопів і бліндажів) та ландшафтними комплексами капонірів (поодинокі окопи для воєнної техніки), загальна площа яких становить майже 8 га.

Одразу після деокупації громади було розпочато відновлення критичної інфраструктури: електромережі, дороги, залізничне сполучення, газопостачання, водогони, мобільний та Інтернет-зв'язок, частково відновлюється житловий фонд (Остапенко & Мальчикова, 2023).

Попри це війна завжди залишає глибокий слід на землі та людях, що може стати підґрунтям розвитку воєнного туризму із залученням місцевих жителів громади – очевидців подій.

Великоолександрівська територіальна громада (окупована з 12 березня по 4 жовтня 2022 р.). Масштаби пошкоджень від війни в межах громади надзвичайні, оскільки саме через територію громади тривалий час проходила лінія фронту, на території громади розташовано важливі транспортні вузли і інфраструктурні об'єкти (Остапенко & Мальчикова, 2023).

Пропонуємо включати в туристичний маршрут Великоолександрівською громадою такі локації:

– селище Біла Криниця: найбільше з усіх населених пунктів зазнало наслідків цілеспрямованих ракетних обстрілів – 75% влучання ракет від загального обсягу. Серед стратегічно важливих об'єктів пошкоджено залізничний вокзал;

– селище Велика Олександрівка: адміністративний центр громади та один із найбільш постраждалих населених пунктів (60% влучань боєприпасів), має значні руйнування житлового сектору (як приватного, так і багатоквартирного) та критичної інфраструктури. Пошкоджено чи повністю зруйновано об'єкти сфери охорони здоров'я, заклади освіти, дитячо-юнацька спортивна і мистецька школи, стадіон, музей, бібліотеки, Будинок культури, приміщення селищної ради та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, понад

60 господарських споруд і адміністративних будівель тощо;

– окрім цього, аналіз географічного розподілу пошкоджень демонструє, що найбільше постраждали населені пункти Давидів Брід, Старосілля, Трифонівка, Чкалове, Мала Олександрівка та Твердомедове;

– на території громади також наявні бєлігеративні ландшафти. Опорні военні пункти (275), які займають найбільшу площу – 7 га та капоніри (205) – 1,2 га (Остапенко & Мальчикова, 2023).

Окремо відзначимо, що туристичні маршрути на деокупованих територіях можуть охоплювати широкий спектр історичних об'єктів, що відображають різні епохи та події, а не обмежуватися виключно слідами останньої війни. У межах запланованих туристичних маршрутів цілком доцільним буде, наприклад, показ деяких військових поховань (у цих територіальних громадах до війни їх налічувалося близько 20 (Остапенко & Мальчикова, 2023)).

Ключовими бар'єрами на шляху розвитку військового туризму в межах Правобережжя Херсонщини можуть стати в першу чергу нерозміновані території та ризик повторних обстрілів, пошкоджена або зруйнована інфраструктура, що ускладнює організацію безпечних туристичних маршрутів, етичні аспекти (повага до пам'яті загиблих, вплив на місцевих мешканців, ризик комерціалізації трагедії тощо), а також недостатня законодавча база, зокрема відсутність чітких правил та нормативів, що регулюють розвиток військового туризму.

Висновки з проведеного дослідження. Військовий туризм, породжений сучасними реаліями, відкриває нові можливості для розвитку туристичної галузі України, зокрема на деокупованих територіях. Херсонщина – це регіон, який має потенціал стати привабливим напрямком для такого виду туризму. На прикладі Високопільської та Великоолександрівської громад стає очевидним, що російська агресія завдала колосальних руйнувань цивільній інфраструктурі та культурній спадщині регіону. Водночас ці руйнування можуть стати основою для розвитку нового для цієї території виду туризму. Туристичні маршрути, що пролягатимуть через деокуповані території, дадуть змогу відвідувачам на власні очі

побачити наслідки війни, вшанувати пам'ять загиблих та сприяти відновленню регіону.

Однак розвиток військового туризму на цій території супроводжується низкою викликів, пов'язаних із безпекою, етикою та відсутністю розвиненої інфраструктури. Для успішної реалізації цього потенціалу вкрай необхідними є залучення місцевого населення, розроблення чітких правил та норм, а також забезпечення належного рівня безпеки для туристів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні новини туризму (2024), *Видавнича служба ДАРТ*, Доступно: <https://www.tourism.gov.ua/news-and-announcements> [Current tourism news (2024) *DART Publishing Service*, URL: <https://www.tourism.gov.ua/news-and-announcements> (In Ukrainian)]

2. Барвінок Н.В. (2022). Перспективи розвитку військового туризму на території України після закінчення російсько-української війни, 2(18), 206–217. [Barvinok N. V. (2022). Prospects for the development of military tourism in Ukraine after the end of the Russian-Ukrainian war, 2(18), 206–217. (in Ukrainian)]

3. Каднічанський Д. & Каднічанська Н. (2020) Мілітарний туризм: проблематика термінології та класифікації. Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід, *Матеріали XIV Міжнародної наукової конференції*. с. 132–138. [Kadnichansky D. & Kadnichanska N. (2020) Military tourism: issues of terminology and classification. Geography, economics and tourism: national and international experience, *Proceedings of the XIV International Scientific Conference*. pp. 132–138. (in Ukrainian)]

4. Кушнар'ов В. & Поліщук О. (2016) Мілітарі-туризм як інноваційний напрямок екстремального та пізнавально-розважального туризму. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*, 1, 107–118. [Kushnaryov V. & Polishchuk O. (2016) Military tourism as an innovative direction of extreme and cognitive and entertainment tourism. *Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Tourism*, 1, 107–118. (In Ukrainian)]

5. Левченко М. (2021) Розвиток військового туризму як складова державної гуманітарної політики. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*, 1 (60), 34–37. [Levchenko M. (2021) Development of military tourism as a component of state humanitarian policy. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Political Sciences and Public Administration*, 1 (60), 34–37. (In Ukrainian)]

6. Лущик М.В. (2021) Про поняття та види військового туризму. *Наукові перспективи*, 7 (13), 241–254. [Lushchik M.V. (2021) On the concept

and types of military tourism. *Scientific Perspectives*, 7 (13), 241–254. (In Ukrainian)]

7. Любіцева, О. (2008) Туризмознавство: вступ до фаху. *Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет»*, 335 с. [Lyubitseva, O. (2008) *Tourism Studies: Introduction to the Profession. Publishing and Printing Center «Kyiv University»*, 335 p. (In Ukrainian)]

8. Остапенко П. & Мальчикова Д. (заг.ред.) (2023) Великоолександрівська територіальна громада та виклики воєнного стану: атлас умов та ресурсів, *Товариство дослідників України*, 40 с. [Ostapenko P. & Malchykova D. (2023) *Velikoy Oleksandrivka territorial community and the challenges of martial law: an atlas of conditions and resources, Society of Researchers of Ukraine*, 40 p. (in Ukrainian)]

9. Остапенко П. & Мальчикова Д. (заг.ред.) (2023) Високопільська територіальна громада та виклики воєнного стану: атлас умов та ресурсів, *Товариство дослідників України*, 40 с. [Ostapenko P. & Malchykova D. (2023) *Vysokopillya territorial community and the challenges of martial law: an atlas of conditions and resources, Society of Researchers of Ukraine*, 40 p. (in Ukrainian)]

10. Результати онлайн-опитування щодо подорожей Україною під час війни (2022), *Видавнича служба ДАРТ*; Доступно: <http://surl.li/cbrjin> [Results of an online survey on travel in Ukraine during the war (2022), *DART Publishing House*; URL: <http://surl.li/cbrjin> (In Ukrainian)]

11. Сили оборони України зайшли до Херсона. Він залишався під окупацією з березня (2022), Доступ: <https://hromadske.ua/posts/sili-oboroni-ukrayini-zajshli-u-herson> [Ukrainian Defense Forces entered Kherson. It had remained under occupation since March (2022), URL: <https://hromadske.ua/posts/sili-oboroni-ukrayini-zajshli-u-herson> (in Ukrainian)]

12. Скалій О. В. (2003) Основи туризму. *Навч. посібник*, 102 [Skaliy, O.V. (2003) *Fundamentals of tourism, Osnovy turyzmu. Teaching manual*, 102 (in Ukrainian)]

13. Супровід деокупованими територіями (2024), Доступ: <http://surl.li/uxhrunk> [Support for deoccupied territories (2024), URL: <http://surl.li/uxhrunk> (in Ukrainian)]

14. Суспільне. (2022). Високопілля – селище на Херсонщині з давньою історією, знищене на 80% російськими військовими. Доступ: <http://surl.li/oavsvl> [Community. (2022). *Vysokopillya is a village in the Kherson region with a long history, 80% destroyed by the Russian military*. URL: <http://surl.li/oavsvl> (in Ukrainian)]

15. Херсонська обласна державна адміністрація. (2024). Звіт про стратегічну екологічну оцінку програми соціально-економічного та культурного розвитку Херсонської області на 2024 рік. Доступ: <https://khoda.gov.ua/> [Kherson Regional State Administration. (2024). *Report on the strategic environmental assessment of the program of socio-economic and cultural development of the Kherson region for 2024*. URL: <https://khoda.gov.ua/> (in Ukrainian)]

16. Hrusovsky M., Noeres K. (2011) Military tourism, The long tail of tourism: holiday niches and their impact on mainstream tourism, *Wiesbaden: Gabler*, p. 87–94. <https://doi:10.1007/978-3-8349-6231-7>

17. Venter, D. (2017). Examining military heritage tourism as a niche tourism market in the South African context. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 6 (1). 1–19, URL: <http://surl.li/bghgdg>

18. Weaver, A. (2011). Tourism and the military: Pleasure and the war economy. *Annals of Tourism Research*, 38(2), 672–689. <https://doi:10.1016/j.annals.2010.12.005>

19. Zavarika G. M. (2022) Military tourism as a peculiarity of tourism development in a post-conflict territory. *Journal of geology geography and geoecology*, 31 (1). pp.186-193. <https://doi.org/10.15421/112218>

20. Zienkiewicz, A., Podciborski, T. & Kaźmierczak, R. (2021). Increased interest in military tourism on selected examples from the area of northern and northeastern Poland. *Komunikácie*, 23(4). <https://doi:10.26552/com.C.2021.4.G38-G50>

21. Zwigenberg, R. (2016). The Atomic City: Military Tourism and Urban Identity in Postwar Hiroshima. *American Quarterly. Johns Hopkins University Press*, 68 (3), 617–642 p. <https://doi:10.1353/aq.2016.0056>

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024.

The article was received 19 November 2024.